

**БЪЛГАРИТЕ И ОБСАДАТА НА КОНСТАНТИНОПОЛ
ОТ 717–718 Г. В ЕДИН АРМЕНСКИ СИНАКСАР
ОТ XIII ВЕК**

Петър Голийски

*THE BULGARIANS AND THE SIEGE OF CONSTANTINOPLE OF
717–718 IN A 13th-CENTURY ARMENIAN SYNAXARIUM*

Petar Goliyski

Abstract: In 1910, in Fascicule 1 of Volume V of the *Patrologia Orientalis*, G. Bayan published an excerpt (the original text and a parallel French translation) from an Armenian synaxarium. The synaxarium, which, according to Bayan, is from the 13th century, includes an account of the siege of Constantinople (717 – 718 AD). It also mentions the Bulgarians as a key participant in the battles. The story in the Armenian synaxarium is based on ‘The Chronicle’ of Theophanes the Confessor (752 – 718 AD) and an anonymous 9th-century oration, interpolated in the earlier Byzantine hymn *Akathist*. The account does not offer any new information about Bulgarian participation in the siege, but it is still an interesting new source.

Keywords: *Patrologia Orientalis*; Armenian synaxarium; Bulgarians; Siege of Constantinople 717 – 718 AD; ‘The Chronicle’ of Theophanes the Confessor; Byzantine hymn *Akathist*.

През 1910 г. в свезка 1 на том V на *Patrologia Orientalis* Г. Баян публикува откъс от арменски синаксар в оригинал и успореден френски превод. Авторството на текста на синаксара се приписва на арменския вардапет тер Исрайел¹, живял и работил през първата половина на XIII век, за което свидетелства едно

¹ *Vardanet* – висша научна степен на арменските духовници, съответстваща на doctor в Католическата църква. Титлата има и значение ‘учител’, а в ежедневна употреба – ‘монах’. Другото значение на вардапет е ‘архимандрит’. Вардапетите по правило принадлежат към черното духовенство. За да получи вардапетския сан, кандидатът освен демонстрираните преди това канонични и научни познания се явява на изпит пред специална църковна комисия.

Тер (арм.) – средновековна титла и общо обръщение към представителите на родовата аристокрация и висшия клир със значение на ‘господар’. Освен ‘господар’, староарменското *тер* има и значение ‘Господ’, както и – ‘господин’ в неговия средновековен смисъл на феодален господар, каквото значение „господин“ има и в старобългарския. По смисъла си староарменското *тер* отговаря на френското *seigneur* и английското *lord*.

цитирано от Г. Баян сведение, съгласно което тер Исрайел бил съвременник на арменския книжовник Ванакан² Вардапет Тавушеци (1181 – 1251 г.). Затова синаксарът е известен и като „Синаксар на тер Исрайел“. Не е изключено вардапетът Исрайел да не е действителният автор на синаксара, а по-скоро негов редактор и досъставител, тъй като по мнението на Баян в работата си Исрайел стъпва върху по-ранна версия на синаксара, вероятно от XI век.

Ръкописът, по който Баян прави своето издание, днес се съхранява в Националната библиотека в Париж. Датата на съставянето му липсва, но една бележка на италиански уточнява, че парижкият препис е дело на книжовник на име Симеон и е направен в Крим през 1316 г. Пълното арменско заглавие на синаксара е „Празници на светците, които се честват за славата на Христос, съгласно всеки празничен ден според новата ера на истината“. Включената в том V на *Patrologia Orientalis* част от синаксара покрива древния арменски месец Навасард, който обхващал 30 дни от 11 август до 9 септември включително. Интерес за българската история представлява откъсът, посветен на 17 август. Ето неговият средноарменски текст и превод (мой) на български:

**«Ճառասարդի Է եւ Օգոստոսի ԺԷ: Վերստին
տօն ննջմանն ամենօրինեալ աստուածածինին
եւ վկայարանութեան Միւռոնա քահանայ:»**

«Եղեն զայսմ ատր ւրանչեղագործութիւնք արքոյն աստուածածինին, քանզի փրկեցաւ քաղաքն թագաւորական ի սկիզբն թագաւորութեան Լեւոնի Բասարուի: Եկեալ քազմութիւնք Հազարագոց հազար եւ ինն հարիւր նաւօր առնուլ զքաղաքն եւ հալոյէին զաստուածածինն: Իսկ քաղաքացիք յանկարութիւն անկեալք զամենասուրբ աստուածածինն աղաչէին, եւ նա լուսա զթաժաբար, որ եւ արագ զՀազարացիսն նաւօրն ի խորս ընկղմեաց ի ծովն:

Եւ զայս որ ի վերայ փարձր փայտին ելեալ առաջնորդ նոցա եւ գոչէր զհալոյական նոցին աղօթին՝ եւ զորս ընդ Բուդարացիսն զային երկու բիւր Հազարացիս՝ կոտորեաց, որ զայս ամենայն նաւուն սյար եւ անոր ցրուեաց, որք ի տոլոյ վտանգ անկեալ՝ զմարմինս մարդկանց եւ իշոց եւ սողնոց ուտէին: Եւ այսպէս օգնականութեամբ տիրուհոյն փրկեցան քաղաքացիքն, որք հաւատով եւ պատասխանօք զնա աղաչէին:

Իսկ առաջնորդ Հազարացոցն տեսեալ անգործ լեալ զձեռնարկութիւնն իւրեանց, աղաչանօք ինդրեաց մտանել եւ տեսնել զքաղաքն: Եւ իբրեւ եկեալ ոչ կարէր մտանել, ի վեր հայեցեալ ետես ի վերայ դրանն զպատկեր աստուածածինին եւ ծանեաւ զի նա ոչ թող տայր նոցա մտնել ի ներքս, վասն որոյ իջեալ ի ձիոյն եւ երկրապագեալ եմուտ հետեւեալ ի քաղաքն սոգտեալ ի գոռոգութենէն:»

² Арменското *ванакан* буквално означава ‘монах, черноризец’, но в случая то се превръща в прозвищно или лично име по подобие на българския Черноризец Храбър. В буквален превод Ванакан Вардапет Тавушеци означава ‘монахът вардапет от Тавуш/Тавушки’.

„Навасард 7 или 17 август. Отново празник на Успението на пресветата Богородица и на мъченичеството на свещеника Мирон.“

„Имало в онзи ден чудеса, извършени от света Богородица, тъй като царственият град бил спасен в началото на царуването на Левон Исаурос. Дошли агарянски множества с 1900 кораба, за да превземат града и хулели Богородица. А изпадналите в немош граждани се молили на пресветата Богородица и тя се вслушала милостиво [в молитвите им] и бързо потопила на дъното на морето агаряните с корабите им.

Погубила и оногова, техния предводител, който, покачен на високо дърво, ги призовавал с хулни молитви; изтребила и агаряните, на брой 20 000, които настъпвали срещу жителите на Булхарк, а останалите кораби, на които заради бедствения глад ядели човешки трупове, магарета и гушери, разпръснала насам и натам. И така с помощта на господарката се спасили гражданите, които я призовали с вяра и почит.

А предводителят на агаряните, виждайки че начинанието им е пропаднало, с молби поискал да влезе в града и да го разгледа. И като застанал [пред него], не могъл да влезе и като вдигнал очи, съзрял на портата образа на Богородица и проумял, че тя не им позволявала да влязат вътре. Заради това след като слязъл от коня и се проснал на земята, осъден заради гордостта си, влязъл пешком в града“ [Synaxaire Arménien. 1910, pp. 396–397].

Преводът на Г. Баян съдържа някои грешки, една от които много сериозна, тъй като води до промяна на смисъла на текста. На първо място, явно с оглед на морската блокада на Константинопол, той е превел арменската дума *փշիլ* (p'ayt) като „мачта“, а не като „дърво“. Обаче в анонимното слово, запазено под името на византийския химн „Акатист“ (по-нататък за по-удобно само „химн Акатист“), откъдето авторът на синаксара е черпил сведения, арабският глашатай, отправящ хулни думи, се е покачил не на мачта, а на високо дърво.

Много по-сериозна е грешката на Баян при превода на съобщението за българското участие в обсадата на Константинопол. Изречението „[Богородица] изтребила и агаряните, на брой 20 000, които настъпвали срещу жителите на Булхарк“ Баян превежда като „разбила сарацините, на брой 20 000, които идвали заедно с българите“, като по този начин четящият остава с впечатление, че пред Константинопол арабите и българите са съюзници против ромеите. В случая лоша шега на Баян изиграва староарменският предлог *րիւի* (ənt, ынт), който, освен смисъла „заедно, със“, предпочетен от Баян, има значения и на „срещу, против, спрямо“, както и „след“. В конкретния случай значението на предлога *րիւի* е „срещу, против“ и коректният превод на пасажа е „изтребила и агаряните, на брой 20 000, които настъпвали срещу жителите на Булхарк“. Този прецизиран превод възстановява историческата достовер-

ност, съгласно която пред Константинопол араби и българи не са съюзници, както излиза от превода на Баян, а врагове.

Интересна особеност с оглед на превода на арменския текст е употребата не на традиционното арменско средновековно име на българите *Բւլղարք* (Bulghark', *булгхарк*), със суфикса за множествено число „-к“, а *Բւլղարացիք* (Bulgharats'ik', *булгхарацик*). *Булгхарац* всъщност е съвременната арменска форма на етнонима „българин“, употребяваща се успоредно с формата *булгхар*, и съдържаща суфикса *-аци*, с който се обозначава местопроизход. По тази причина в моя превод съм предпочел един компромисен вариант, отчитащ средновековния характер на текста, като вместо „българи“ съм превел думата *булгхарац* като „жители на Булгхарк“, което е староарменското и средноарменското название както на българите, така и на България.

Върху какви извори стъпва съставителят на арменския синаксар? Аналогични на сведенията в синаксара на тер Израйел за изключително тежкото и направо бедствено положение на арабите пред Константинопол се срещат и у други автори. Така например работилият в края на XII век Михаил Сирийски пише следното:

„Ромеите били пленници [зад стените си], но тайайе³ били още по-зле. Гладът ги мъчел дотолкова, че ядели труповете на мъртвите и изпражнените на другарите си. Стигнали дотам, че почнали да се избиват един друг за храна. Една модия пшеница струвала 10 динара. Намирали меки камъни и ги гризели, откривайки някакво удовлетворение в това, ядели сметта, събрана от корабите им“ [Michel le Syrien. 1901, Livre XI, Ch. XVIII, p. 485].

Един доста по-ранен автор, Абу Джафар Мухамад ал-Табари (839–923 г.), в своя огромен труд „История на пророците и царете“ съобщава, че „мюсюлманската войска страдала по начин, по който никоя войска не била страдала дотогава – дотам, че войниците се боели да излизат сами от стана. Ядели животни, кожи, корените на дървета, листа, всъщност всичко с изключение на нечистотии“ [Al-Tabari. 1989, p. 41].

Сведения в същия дух е оставил и Теофан Изповедник, писал в началото на IX век:

„Арабите, от друга страна, страдали от такъв жесток глад, че изяли всичките си мъртви животни, а именно коне, магарета и камили. Разправят, че дори сготвяли в пещ и ядели мъртъвците си и собствените си изпражнения, които замесвали като тесто. Чумата се спуснала над тях и избила безбройно множество от тях. На това отгоре народът на българите започнал война против тях и, както добре запознати твърдят, те изтребили 22 000 араби. Сполетели ги много други нещастия по онова време и ги научили чрез [горчивия – П.Г.] опит, че Бог и пресветата Дева, Божията майка, защитава Града и Християнската империя и че онези, които призовават Бог в истина-

³ Тоест арабите.

та, не са изцяло изоставени, дори и да сме наказани за кратко заради нашите грехове“ [**Theophanes Confessor**. 1997, p. 546].⁴

У Теофан животинската мършата, която ядели арабите, е „коне, магарета и камили“, докато според арменския синаксар арабите ядели „магарета и гущери“. Среждането и в двата текста на магарета подсказва, че единият от източниците на тер Исраїел е бил именно Теофан Изповедник. Другият, и то основен извор, ползван от арменския автор, е византийският химн „Акатист“, с който синаксарът демонстрира големи сходства:

„И отново за трети път при Лъв Исавър агаряните, на брой много десетки хиляди, унищожили най-напред царството на персите, след това нападнали Египет, Ливия, Индия, Етиопия и Испания, а по-късно се отправили на поход срещу самата столица, водейки със себе си 1800 кораба, оградил я отвред и очаквали незабавно да я разграбят... Прочее агаряните решили да се разделят на две части. Едни от тях се отправили на поход срещу българите и там загинали над двадесет хиляди души. А останалите останали, за да превземат града...

Един агарянин от неприятелите, наричайки с хулни думи столицата Констанция, паднал в някаква яма заедно с коня си и погинал. А също и техният глашатай, който се бил качил на едно високо дърво, за да изрече гнусната им молитва, и той паднал по същия начин и насилствено изпуснал безбожната си душа. След това двама военачалници решили да се отправят на поход срещу българите, като единият от тях останал да обсажда града, а другият потеглил да се бие с българи. [Агаряните] като влезли в сражение с тях, били победени и паднали убити над двадесет хиляди. А оцелелите, като се спасили от гибел, с голям позор се върнали при онези, от които се били отделили. След завръщането си те се опитали да вкарат корабите [в залива] и да проникнат до Влахерните, но били спрени от веригата, опъната от Перима до Галата и не могли да извършат това, което възнамерявали“ [**Hymnus Acathistus**. 1960, pp. 173–174].

Основната разлика между „Акатист“ и арменския синаксар е краят на разказа. Във византийския химн след катастрофалното поражение, нанесено им от българите, арабите правят опит да проникнат в Константинопол по море, но и това тяхно начинание пропада. Докато според арменския синаксар сломеният арабски предводител моли да бъде допуснат в града, пада по очи и засрамен и сразен от могъществото на Богородица, влиза пешком в него. На какво се дължи тази разлика?

Едната възможност е тер Исраїел да е имал на разположение различна, например „провинциална“ или „периферна“ версия на химна „Акатист“, къ-

⁴ Незнайно защо този пасаж не е включен целият в откъсите от хронографията на Теофан в том 3. на поредицата *Гръцки извори за българската история (ГИБИ)*, а единствено изречението, в което се споменават българите.

дето обсадата на Константинопол е била описана по по-назидателен начин, наблягайки на това, че прекалената гордост винаги бива наказана от небето. Наказанието за гордостта е типичен мотив за византийската книжнина, в която обикновено пораженията на ромеите се обясняват като резултат от многото им грехове и горделивост. Друга възможност е тер Израйел да е имал на разположение някакъв арменски превод на „Акатист“, който, не само е бил посъкратен (типично за средновековните арменски преводи), но и е бил доразкрасен на местна почва с назидателни елементи. Третата възможност е тер Израйел да е разполагал с друг, недостигнал до нас и базиран на химна „Акатист“ гръцки текст, който той е използвал при работата си.

И накрая, няколко думи за датировката на арменския синаксар и на разказа за обсадата на Константинопол. За разлика от православните църкви, в които Успение Богородично е фиксиран празник, в Арменската църква празникът е подвижен и варира между 14 и 23 август, но винаги в неделя. Тоест когато датата 17 август е била вмъкната в арменския синаксар, по арменския календар 17 август се е падал в неделя, въпреки че в действителност 17 август 718 г. се пада в сряда. Годините между 718 и 1300 г., в които Успение Богородично се пада в сряда, са следните: 721, 727, 732, 738, 749, 755, 760, 766, 777, 783, 788, 794, 805, 811, 816, 822, 833, 839, 844, 850, 861, 867, 872, 878, 889, 895, 900, 906, 917, 923, 928, 934, 945, 951, 956, 962, 973, 979, 984, 990, 1001, 1007, 1012, 1018, 1029, 1035, 1040, 1046, 1057, 1063, 1068, 1074, 1085, 1091, 1096, 1102, 1113, 1119, 1124, 1130, 1141, 1147, 1152, 1158, 1169, 1175, 1180, 1186, 1197, 1203, 1208, 1214, 1225, 1231, 1236, 1242, 1253, 1259, 1264, 1270, 1281, 1287, 1292, 1298 г.⁵ С оглед на това, че словото в химна „Акатист“, най-вероятно написано през първата половина на IX век, и „Хронография“ на Теофан Исповедник (починал през 818 г.) са залегнали в основата на разказа за обсадата на Константинопол в арменския синаксар, то всички години от VIII век и тези до 822 г. автоматично отпадат като възможна дата на съставяне на синаксара. Тъй като според Г. Баян монахът тер Израйел е приключил с работата по синаксара преди 1260 г., то 1264, 1270, 1281, 1287, 1292, 1298 г. също отпадат като възможна дата.

В синаксара, както бе посочено по-горе, е употребен етнонимът *булхарацик*, а не традиционния за средновековната арменска книжнина *булхарк*. Пак в твърде редки случаи в арменските текстове се среща и етнонимичният вариант *Հայաստանիցիք* (Hayastants'ik, *хайастанцик*), буквално „хайастанци“, тоест жители на Хайастан (Армения), вместо традиционния староарменски етноним *Հայք* (Наук' – „арменци“, но и „Армения“). Може би най-ранният случай на поява на етноним, почти еднакъв с *хайастанцик*, се среща у Степаннос Таронеци, известен още като Асогхик, автор на една „Вселенска ис-

⁵ Благодаря на историка Теодор Йончев, който ми обърна внимание на този факт и си направи труда да изчисли всичките години.

тория“ в три части, завършена през 1004 г. В един пасаж от историята вместо очакваната и традиционна форма *хайоц* (етнонимът *хайк* в родителен падеж, сиреч „арменски“) Асогхик е дал варианта *хайастананеок* (*хайастананик* в творителен падеж) – „с цялата пехотна войска от арменци/с цялата арменска пехота“ (սմենայն հետեւալ զորոն Հայաստանեօրն), където изразът „զորոն Հայաստանեօրն“ буквално означава „с войската от хайастанци/с войската от страната Хайастан“ [Ասոցիկ. 1885, էջ. 184]⁶. Този детайл в текста на синаксара подсказва, че ранната версия на синаксара е била създадена не по-рано от XI век, а нищо чудно и през XII век. Което впрочем потвърждава предложението от Г. Баян за датировка.

ЛИТЕРАТУРА / REFERENCES

Извори / Sources

Hymnus Acathistus. 1960 – В: *Гръцки извори за българската история*. Том 3. София, 1960. [Hymnus Acathistus. 1960 – V: *Gratski izvori za balgarskata istoria*. Tom 3. Sofia, 1960.]

Michel le Syrien. 1901 – *Chronique de Michel le Syrien Patriarche Jacobite d'Antioche*. Éditée pour la première fois et traduite en français par J.-M. Chabot. Tome II. Paris 1901.

Synaxaire Arménien. 1910 – *Le Synaxaire Arménien de Ter Israel*. Publié et traduit par le Dr G. Bayan avec le concours de S. A. R. le prince Max de Saxe. I. Mois de Navasard. – In: *Patrologia Orientalis*. Tome V. Fascicule 1. Paris 1910.

Theophanes Confessor. 1997 – *The Chronicle of Theophanes Confessor*. Translated with Introduction and Commentary by Cyril Mango and Roger Scott. Clarendon Press. Oxford, 1997.

Al-Tabari. 1989 – *The History of al-Tabari*. Vol. XXIV. Translated and annotated by David Stephan Powers. State University of New York, 1989

Ասոցիկ. 1885 – Ստեփանոսի Տառնեցոյ Ասոցիկան պատմութիւն տիեզերական. Ս. Պետերբուրգ, 1885. [Asoghik. 1885. Stepanosi Tar'onetsvoy Asoghan patmut'yun tiezerakan. S. Peterburg, 1885.]

⁶ Самият откъс също е интересен, тъй като в него Асогхик описва битката при Преслав от 971 г. между ромеите на Йоан Цимисхий (Кюр-Жан у Асогхик) и русите на Светослав: „А той самият (Кюр-Жан) потеглил на война срещу страната на българите, които били повикали на помощ някои от народа на рузите и излезли на битка срещу него. И в сблъсъка между тях рузите разпръснали двете крила на гръцките редици. Обаче царят с цялата пехотна войска от арменци не мръднал от средата на [ромейските] редици, където извършил подвизи пехотният [отбран] полк, който наричат и салари и пред самия цар те разсекли стената от щитове, изправена пред тях. А царят с цялата конна войска се врязъл сред варварите, с меч си извършил големи подвизи, посякъл ги с меч, попилял ги и [така] наложил покорство на народа на българите“.